

УДК 342.9

ПЕРЕДУМОВИ ВИЗНАЧЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Ольга ТИЛЬЧИК,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри адміністративного права й процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України

SUMMARY

The present article is attempted to the forming of conceptual principles determined the ratio of the shadow economy and corruption with given the early implementation in the Ukraine of the European standards counter the last one. The author proves on the necessity of taking into consideration when planning and implementing appropriate measures mentioned of the interrelationships the corruption and the shadow economy. Countering them shall be broken up as the only one complex task, take into consideration as a common features mentioned phenomena, and as a distinctive, and the complexity of countering this phenomenon is caused by not eliminating these phenomena separately, which is hardly possible, as the destruction of stable relations between them.

Key words: shadow economy, corruption, offenses in the economy, subjects combating shadow economy, combating corruption.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено спробу формування концептуальних засад визначення співвідношення тіньової економіки та корупції з урахуванням початку запровадження в Україні європейських стандартів протидії корупції. Доводиться необхідність урахування під час планування та запровадження відповідних заходів указаних взаємозв'язків корупції й тіньової економіки. Протидія їм має вирішуватися як єдине комплексне завдання з урахуванням як спільних ознак указаних явищ, так і відмінних, а комплексність протидії зазначеним феноменам обумовлена не викориненням цих явищ окремо, що навряд чи можливо, а руйнуванням стійких зв'язків між ними.

Ключові слова: тіньова економіка, корупція, правопорушення у сфері економіки, суб'єкти протидії тіньовій економіці, протидія корупції.

Постановка проблеми. На заваді створення правової та демократичної держави, в якій пріоритетом визнається забезпечення реалізації основних прав і свобод людини й громадянина, в Україні, як і в будь-якій країні світу, сьогодні стоять такі явища, як тіньова економіка та корупція. Про вплив цих явищ на розвиток і стабілізацію ситуації в суспільстві вказується в більшості звітів і аналітичних доповідей політиків і вчених, які вказують на їх глобалізаційний, складний для вивчення характер, наділяють їх ознаками феномена. Але єдиного бачення як щодо формулювання засад довгострокової (терміном на 10 і більше років) комплексної державної політики у вказаному напрямі. Крім того, досить часто відбувається підміна зазначених понять одне одним або ігнорування взаємозв'язку на певному етапі розвитку суспільства залежно від політичної ситуації.

Питанням тіньової економіки та корупції присвячена значна кількість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, проте серед досліджень значно менше таких, що пов'язані з проблемами адміністративно-правового регулювання відносин із протидії корупції та тінізації економіки. Так, наукою й практикою сприйняті напрацювання окремих відомих учених: О. Адібекян, М. Анохіна, В. Білоуса, В. Бурова, М. Вілісова, В. Воротнікова, В. Поповича, О. Рябенко, А. Сулакшина, В. Тітова та інших. Проте формування концептуальних засад визначення співвідношення вказаних явищ (з урахуванням початку запровадження в Україні європейських стандартів) не здійснювалося.

Крім того, варто погодитись із Є. Кубко, який абсолютно правильно наголошує на тому, що саме в умовах міжнарод-

ної економічної кризи корупція, яка набуває міжнародних масштабів, поряд із загрозою тероризму, зростанням бідності обумовлює визначення пріоритетів розвитку країни та спрямування адміністративного апарату на вирішення цих національних і міжнародних проблем. [1, с. 18].

Отже, метою статті є окреслення авторського підходу до встановлення співвідношення тіньової економіки та корупції як явищ правової дійсності й визначення перспектив його впливу на формування концептуальних передумов щодо протидії поширенню цих явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи співвідношення тіньової економіки та корупції, слід почати з констатації того, що як в Україні, так і в інших країнах (як пострадянського простору, так і в країнах Європи) ці явища розглядаються у взаємозв'язку, відзначається безумовність впливу одного явища на інше.

Щодо формування передумов установа такого зв'язку тіньової економіки та корупції й визначення його «вітчизняних» особливостей, можна навести думку В. Тітова про домінування держави як системоутворюючої характеристики економічних інститутів, що протягом багатьох століть виступала головним перерозподільючим суб'єктом різних ресурсів. При цьому позиція інших господарюючих суб'єктів залишається досить пасивною та залежною від політичної волі держави, що призвело до дисбалансу сил і необхідності пошуку такими суб'єктами можливості встановлення більш тісних відносин із державою, від якої можна було отримати політичну підтримку, необхідні матеріальні, фінансові ресурси, правові гарантії, замовлення, квоти, ліцензії. Такі зв'язки могли створюватися в межах формалізованих правовідносин [2, с. 100], що й призвело до формування значної бази відповідних адміністративно-правових актів. Відхилення від дотримання вимог такої формалізації відносин незалежно від його при-

чин (наприклад, надмірна бюрократизація, подолання якої пов'язане зі значними часовими витратами) створює умови та необхідність формування й розвитку неформальних (корупційних) зв'язків.

Вітчизняні вчені, зокрема авторський колектив інформаційно-аналітичного огляду «Тіньова економіка» в Україні як умова розвитку корупції та загроза національній безпеці [3]. Шляхи її подолання», як і зазначено в назві праці, розглядає тіньову економіку як умову розвитку корупції.

Інші вчені називають корупцію чинником тінзації економічних відносин, указуючи, що корупційний вплив на прийняття рішень в економічній сфері з боку політико-економічних «кланових» угруповань, формування майна яких починалося з присвоєння бюджетних коштів і спекулятивних операцій з енергоносіями, призводить до дії економічних законів відокремлено один від одного в інтересах представників таких угруповань [4, с. 112].

М. Анохін і В. Вороніков, безпосередньо розглядаючи питання тінзації суспільства, наголошують на розповсюдженні тіньових процесів на владні відносини [5, с. 65] і, погоджуючись з І. Клямкіним і Л. Тимофєєвим, стверджують, що корупція є однією з форм тіньової економіки, що пов'язано з упадкуванням політекономічної системи соціалізму, однією з родових ознак якої була та залишається корупція [6]. Аналогічно є думка вітчизняних учених. Так, Є. Борщук, А. Ліпенцев, М. Заверуха відносять корупцію до основних форм тіньової економіки [7, с. 32].

М. Анохін і В. Вороніков також зазначають, що в західній науці (а останніми роками – і у вітчизняній) значне зростання тіньового складника світової економіки все більш ретельно розглядається як елемент, властивий глобальним процесам лібералізації та демократизації. При цьому тіньова економіка є лише однією, але надзвичайно важливою складовою частиною феномена кримінально-корупційного комплексу та відповідних властивих йому правовідносин як країн пострадянського простору, економічно відсталих країн, так і високорозвинених країн із традиційно розвинутою демократією [5, с. 66]. Нині тіньова економіка називається західними дослідниками глобальною проблемою, глобальною тенденцією, навіть у таких країнах, де вона ще недавно не відчувалася (Німеччина, Бельгія, Голландія, Люксембург і Канада), і там, де вона складала звичну, невід'ємну частину національного буття, агрибут національних відносин, традицій, культури (Італія, Росія, Мексика, Туреччина, Японія). Корупція, головним носієм якої є держапарат, зростається з організованою злочинністю та «політичним суспільством» у певну реальність [5, с. 229–230]. Тіньова економіка як складне явище соціальної дійсності властиве будь-якій економічній системі та відносинам, що в них реалізуються, саме тому тіньова економіка й відповідні відносини існують і в умовах соціалістичної системи командно-адміністративного типу, і в постсоціалістичних країнах із нерозвиненими ринковими механізмами, і в країнах із традиційно розвинутою демократією та ринковою структурою [5, с. 65].

Російські вчені, зокрема А. Сулакшина й М. Вілісов, стверджують, що тіньова економіка та корупція є неподільними й породжують одне одного, тіньовий сектор є основою для розростання корупції, оскільки знаходиться поза полем правового захисту. Тіньова економіка створює стійкий попит на корупційні послуги, що обумовлює необхідну їй кількість корумпованих посадовців. Учені виділяють дві основні проблеми, які потребують негайного розв'язання. Перша пов'язана з так званими «корупційними послугами» в широкому сенсі, на думку науковців, це означає збіг предмета корупційної діяльності з предметом тіньової економічної діяльності. Матеріальний ефект від корупційної діяльності є частиною тіньового доходу. Друга проблема – це передусім макроекономічні фінансові рішення держави,

що продукують тіньову економіку [8, с. 96]. Варто вказати, що нині в Україні використано статистичний підхід до визначення видів економічної діяльності. З урахуванням цього твердження про віднесення так званих корупційних послуг до виду економічної діяльності видається недоцільним; очевидно, не варто констатувати спільність предмета тіньової економіки й корупції, незважаючи на поверхово визначені спільні ознаки цих явищ.

Непоодинокими є твердження, що тіньова економіка породжує корупцію, а остання створює основу розквіту тіньової економіки. Причина й наслідок, мета й засіб настільки взаємопов'язані та взаємозумовлені, що утворюють замкнене коло [9, с. 34; 10].

О. Адібекян, досліджуючи філософію корупції та корупціології, уживає поняття «корупції економічного змісту», а розглядаючи підстави її формування й можливі шляхи протидії, наголошує, що економічні заходи (наприклад, формування фіксованих цін на окремі групи товарів) неефективні, усю надію слід покласти на результативність дій правоохоронної системи [11, с. 93–94]. Маємо пропозиції окремих учених щодо формування показників ефективності роботи правоохоронних органів у забезпеченні протидії тіньовим процесам в економіці й обґрунтування доцільності використання серед них частоти корупції та інших рейтингів корупції [12].

Інші вчені наводять аргументи на користь того, що корупція не завжди є причиною тіньової економіки, оскільки часто тіньова діяльність виникає без корупційних відносин; взаємопороджуючий фактор з'являється тільки в разі встановлення тіньових економічних відносин із представниками контролюючих і правоохоронних органів і подальшою реакцією з їхнього боку [13, с. 6]. Такі висновки підтверджуються й зауваженням В. Тітова, який розглядає неформальний сектор економіки як об'єктивний результат соціально-економічного виключення окремих категорій населення з формального сектора економіки у зв'язку з дефіцитом ресурсів, необхідних для входження до формального сектора економіки [14, с. 40–41]. Таким чином, суб'єкти господарювання у зв'язку з відсутністю можливостей фінансування своєї економічної діяльності відповідно до правових приписів щодо порядку її здійснення в межах правового поля змушені діяти з порушеннями вимог щодо здійснення такої діяльності та застосовувати корупційні важелі для приховання цього. Наведений приклад ілюструє першопричину зазначених порушень – бажання особи здійснювати економічну діяльність, а не свідоме бажання порушити нормативно-правові приписи. Корупційні правопорушення, якщо продовжувати порівняння за вказаною ознакою, пов'язані з бажанням особи одержати неправомірну вигоду, що визнано на рівні Закону України «Про запобігання корупції». Ці висновки зумовлюють відмінність підходів до визначення як правових, так і інших засобів протидії корупції як однозначно негативного, суспільно шкідливого явища.

Проте важко заперечити те, що тіньова економіка може існувати й розвиватися в значних масштабах лише в умовах корумпованості всіх систем державної влади й управління. Вона формує корупційні відносини в усіх сферах політики й економіки, від яких залежить її благополуччя існування. Корупція змушує її залишатися в тіні та вести нелегальний бізнес, створює основу для формування її нових сфер і видів. Тіньова економіка – фінансова основа корупції, а корупція – фінансова основа тіньової економіки [15]. Продовжуючи наведену тезу, представники Івано-Франківського центру науки, інновацій та інформатизації зауважують, що корупція підриває засади демократичного устрою, довіру до влади, порушує принципи верховенства права, справедливості й рівності перед законом, відповідальності за вчинене діяння, чесної конкуренції; призводить до зростання тіньової еконо-

міки та падіння авторитету держави в міжнародному співтоваристві [16, с. 237]. У зв'язку із цим розроблення засад державної протидії корупції та тіньовій економіці повинне здійснюватися як єдине комплексне завдання [17, с. 101]. Узагалі, погоджуючись із цим, варто повернутися знову ж таки до визначення спільних точок дотику вказаних феноменів і відмінних властивостей, оскільки вони, як вище наголошувалося, існують частково в різних площинах правової дійсності. Комплексність протидії зазначеним феноменам обумовлена не викоріненням цих явищ окремо, що напевно чи можливо, а руйнуванням стійких зв'язків між ними.

Звичайно, це завдання є досить складним через відсутність єдиного підходу до визначення понять «тіньова економіка» і «корупція». Хоча щодо останнього, принаймні на рівні базового вітчизняного закону, наведені ознаки характеризують корупцію як правову категорію та навіть визначають поняття корупційного правопорушення й правопорушення, пов'язаного з корупцією. Щодо якості вказаних формулювань, то серед науковців продовжуються дискусії, проте не можна не визнати важливість кроку, який дозволив значно прояснити у дослідженні пов'язаних проблем.

На нормативно-правовому рівні спробу визначення поняття «тіньова економіка» здійснено в наказі Мінекономіки «Про затвердження методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» [18], причому суто стосовно кола питань, урегулюванню яких цей документ присвячений. Тобто його основою є саме статистичний підхід до визначення тіньової економіки, під якою пропонують розуміти передусім економічну діяльність суб'єкта господарювання. Очевидно, окрім «суб'єкта господарювання», економічна діяльність будь-якого іншого суб'єкта не належатиме до тіньової.

Наведене твердження видається цінним з огляду на можливість розв'язання питання щодо спростування доводів окремих учених стосовно спільності корупційної діяльності й тіньової економічної діяльності, оскільки в першому випадку суб'єктом є особа, наділена службовими повноваженнями [19], а в другому – суб'єкт господарювання. Продовжуючи, варто наголосити, що надання так званих «корупційних послуг», якщо застосовувати той самий статистичний підхід, не є економічною діяльністю.

Спільною між названими нормативно закріпленими поняттями «корупція» і «тіньова економіка» є така ознака, як діяльність із порушенням правової норми, оскільки відповідно до Закону за корупційне правопорушення та правопорушення, пов'язане з корупцією, обов'язково передбачено юридичну відповідальність, а відповідно до вже названих методичних рекомендацій до тіньової економіки також належить діяльність, що здійснюється з порушенням законодавчо встановлених норм. Інша характеристика вказаної ознаки (щодо тіньової економіки) – діяльність має бути економічною, такою, що не притаманна корупції.

Висновки. У світлі активної фази запровадження програм протидії корупції (зокрема за ініціативою Європейського Союзу й із суттєвим фінансуванням від нього) потрібне усвідомлення необхідності врахування під час планування та запровадження відповідних заходів вказаних взаємозв'язків корупції й тіньової економіки. Протидія їм має здійснюватися як єдине комплексне завдання, при цьому варто враховувати як спільні, так і відмінні ознаки вказаних явищ. Вважаємо, що комплексність протидії зазначеним феноменам зумовлена не викоріненням цих явищ окремо, що напевно чи можливо, а руйнуванням стійких зв'язків між ними. Про це буде йтися в наступних публікаціях.

Список використаних джерел:

1. Кубко Є. Адміністративне право в контексті міжнародних правових тенденцій / Є. Кубко // Адміністративне право України : стан і перспективи розвитку : матеріали VI Між-

народної науково-практичної конференції (23–24 вересня 2011 р.). – Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корещького, 2011. – С. 17–20.

2. Титов В. Неформальная экономика в России : исторические традиции / В. Титов // Общественные науки и современность. – № 5. – 2008. – С. 100–110.

3. Блистів Т. Інформаційно-аналітичний огляд «Тіньова економіка» в Україні як умова розвитку корупції та загроза національній безпеці. Шляхи її подолання / Т. Блистів, В. Колесник, В. Литвиненко та інші. – К. : «МП Леся», 2014. – 68 с.

4. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.

5. Анохин М. Теневизация российского общества как системное явление / М. Анохин, В. Воронников // Социология власти. – 2003. – С. 65–82.

6. Клямкин И. Теневая Россия : экономико-социологическое исследование / И. Клямкин, Л. Тимофеев. – М. : РГГУ, 2000. – 595 с.

7. Боршук Є. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Є. Боршук, А. Ліпенцев, М. Заверуха // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 43. – С. 29–35.

8. Сулакшина А. Коррупция и теневая экономика : проблемный анализ. Труды центра / А. Сулакшина, М. Вилисов // Научный эксперт. – № 6. – 2006. – С. 36–43.

9. П'ясецька-Устич С. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства / С. П'ясецька-Устич // Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського. – 2016. – № 10. – С. 34–39.

10. Фоміна М. Корупційно-тіньові відносини : політекономічний аспект / М. Фоміна // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1(7). – С. 471–478.

11. Адібекян О. Философия коррупции и коррупциология / О. Адібекян // Электронный периодический научный журнал «SCI-ARTICL.RU». – № 29. – 2016 (январь). – С. 89–98.

12. Есаян А. Криминологические основы обеспечения евроазиатской экономической безопасности : автореф. дисс. на соиск. научной. степ. докт. юр. наук : спец. 21.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. Есаян. – Москва, 2011. – 45 с.

13. Буров В. Теоретические аспекты исследования коррупции и ее взаимосвязь с теневой экономикой / В. Буров // Вестник Бурятского государственного университета. – 2014. – № 2. – С. 5–11.

14. Титов В. Социальные механизмы функционирования воспроизводства неформального сектора экономики в системе рыночного хозяйства современной России : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (теория управления экономическими системами)» / В. Титов. – М., 2009. – 46 с.

15. Варналій З. Теоретичні засади детінізації економіки України / З. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 1. – С. 46–51.

16. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби / Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. – Івано-Франківськ, 2012. – 237 с.

17. Юрьев В. Коррупция как угроза национальной безопасности Российской Федерации / В. Юрьев, С. Юхачев // Социально-экономические явления и процессы. – № 4 (012). – 2008. – С. 101–104.

18. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки : Наказ Мінекономіки від 18 лютого 2009 р. № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=129888&ca_t_id=32854.

19. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.